

LA BATALLA DE L'EBRE
(Un paisatge històric i literari)

EXCURSIÓ DE LA SEAS
25 de març de l'any 2001

LA BATALLA DE L'EBRE

(Un paisatge històric i literari)

SUMARI

DOCUMENTS D'HISTÒRIA

- El front d'Aragó i la batalla de l'Ebre (*Josep M Roig Rosich*)
- El carnatge de Pàndols

TESTIMONIS I TEXTOS LITERARIS

- * Més enllà de l'Ebre (*Antoni Rovira i Virgili*)
- A primera línia a la serra de Cavalls (*Joaquim Company i Roldan*)
- El panissar de Mora (*Isidor Cònsul*)
- Paisatge de l'Ebre (*Jordi Gual i Lloberes*)
- 556 Brigada Mixta (*Avel·lí Artís-Gener, "Tísner"*)
- Canción del esposo soldado (*Miguel Hernández*)
- A les envistes de la batalla de l'Ebre (*Ernest Hemingway*)

ANTONI ROVIRA I VIRGILI, MÉS ENLLÀ DE L'EBRE
(«La Humanitat», 27 de juliol de 1938)

No hem pas de comentar ací les operacions militars. Direm, només, que el comunicat oficial d'ahir va posar un batec d'alegria al cor dels catalans. Les tropes republicanes han travessat l'Ebre, de Mequinença a Amposta. Són, doncs, més enllà de l'Ebre. I el comunicat afegeix que segueixen avançant.

La geografia de la guerra actual ens serveix per corregir, una vegada més, aquell disbarat geogràfic, que consisteix d'usar l'expressió «més enllà de l'Ebre» en el sentit de més enllà de Catalunya. No. L'Ebre no és un límit de la terra catalana, ni tan solament de l'antic Principat de Catalunya o Catalunya estricta. Per a la nostra terra, l'Ebre no és un riu fronterer, sinó un riu interior. En sortir de la terra aragonesa, l'Ebre travessa Catalunya, i en aquesta última part del seu trajecte són catalanes les seves dues riberes, la dreta i l'esquerra.

* * *

Més enllà de l'Ebre són ja les tropes republicanes. I en avançar per la ribera dreta, troben encara la terra de Catalunya amb les seves planes i les seves muntanyes.

Més enllà de l'Ebre hi ha Amposta, la Ràpita, Uldecona, Alcanar, Santa Bàrbara, Horta, Pinell, Gandesa, Móra, Benisanet, Ascó, Riba-roja i algunes desenes més de viles i llocs catalaníssims, on la parla vernacla ha ressonat durant vuit-cents anys i on tornarà a ressonar lliurement quan, allunyat l'invasor, hi torni la gent nostra que els habitava.

No solament hi ha encara terra catalana més enllà de l'Ebre, sinó que n'hi ha així mateix una llenca important més enllà dels antics límits provincials de Lleida i de Tarragona. I en aquesta altra llenca —que voldríem veure reconquerida, com tot el territori espanyol— hi ha, entre moltes altres poblacions, Benavarri, Tamarit de Llitera, Fraga, Mequinença, Faió i Vall-de-roures.

* * *

Que la victòria acompanyi els soldats republicans més enllà de l'Ebre! A cada pas que donen cap endavant, recobren un altre bocí del territori català, que és igual que dir del territori republicà.

Ens plau, com a catalans, que aquesta ofensiva s'hagi produït per terres de l'Ebre i hagi partit del front de l'Est, establert d'alguns mesos ençà dins Catalunya i on predominen numèricament els catalans. Després d'un període de calma, que ha estat un període de preparació fecunda, l'Exèrcit de l'Est ha emprès una ofensiva que tindrà sens dubte una forta repercussió sobre les operacions dels fronts de Llevant i d'Extremadura.

En avançar més enllà de l'Ebre les forces republicanes concentrades a l'antic Principat, Catalunya i la República es senten més fortes i més segures de la victòria final. El gran riu, que durant cinc mesos ha estat una de les línies defensives de la nostra

terra, ha vist passar ara, per damunt els ponts improvisats, les tropes que van a reconquerir les comarques catalanes de més enllà.

JOSEP M ROIG ROSICH, EL FRONT D'ARAGÓ I LA BATALLA DE L'EBRE
(de *Història de la Catalunya Contemporània*. Pòrtic, Barcelona, 1999)

El front d'Aragó

Els punts bèl·lics més propers a Catalunya i d'on podia provenir el perill eren Mallorca i les terres aragoneses. L'anomenat front d'Aragó és on es van concentrar més catalans al llarg de tota la guerra. Fou una línia de combat llarga (més de 300 km), oberta, mal armada i defensada per les columnes de voluntaris amb poca preparació militar. I fou aquí on, durant l'estiu del 1937, van tenir lloc importants accions militars, enmig d'un terreny sec i desèrtic. Malgrat els enfrontaments, el front va variar molt poc al llarg de molts mesos, tot i que es recorden batalles com la de Belchite, o la del poble de Codos, on es van enfrontar catalans d'ambdós bàndols: milicians contra el Terç de Requetès de la Mare de Déu de Montserrat. La República va decidir activar aquesta línia de combat i atacar Saragossa per tal de contrarestar l'ofensiva franquista contra la franja cantàbrica, però no es va aconseguir ocupar la capital aragonesa ni evitar la caiguda de Santander. S'ha culpats sovint les columnes anarquistes de desordre i indisciplina; tanmateix, també és cert que van estar mal armades i mal proveïdes davant d'un enemic ben equipat i dirigit.

I va ser precisament a partir del front aragonès d'on va sorgir l'ofensiva franquista, al març del 1938, que va aconseguir entrar en territori català i arribar al Mediterrani per Benicarló-Vinaròs, partint en dos els territoris republicans costaners.

La batalla de l'Ebre

A les terres de l'Ebre es pretenia dur a terme, per part del govern republicà, una important ofensiva que havia d'obrir vies de comunicació cap al centre, aturar l'avanç franquista cap a València i, sobretot, recuperar la moral i crear un clima de confiança entre els combatents republicans.

El 25 de juliol va començar el combat que inicialment fou favorable a la República. Franco va haver de suspendre els seus atacs contra València, per a poder concentrar tropes a la zona de Gandesa, i fins i tot ell personalment va haver de traslladar-se a aquest front de guerra. Però l'Ebre fou per als republicans una barrera que dificultava els proveïments i els moviments dels soldats, i encara més quan les tropes franquistes, que dominaven el nord, van obrir les comportes dels pantans per tal de destruir els ponts i les passarel·les que havia construït l'exèrcit republicà. L'aviació alemanya i italiana va participar activament també en aquestes operacions, mentre que per part republicana, s'esperava material soviètic que no acabava d'arribar en haver-se tancat la frontera francesa.

A partir del 2 d'agost el front es va estabilitzar, fet que afavoria l'exèrcit dit "nacional", ja que disposava de millor material bèl·lic i de l'ajut de l'exterior, mentre que la rereguarda catalana estava desmoralitzada per les privacions i les baixes al front. Negrín confiava a resistir tot esperant l'esclat d'un conflicte europeu que comportaria el compromís de la Gran Bretanya i França al costat de la República, però els acords de setembre a Munic van significar una claudicació d'aquestes potències davant de Hitler. A més, la retirada de les Brigades Internacionals acordada per la República (foren acomiadades a Barcelona el 28 d'octubre de 1938) va afèblir encara més la capacitat de resistència al front de l'Ebre.

EL CARNATGE DE PÀNDOLS
(de *La batalla de l'Ebre*. Pòrtic, Barcelona, 1999)

Un cop aniquilada la petita bossa de Mequinensa-Faió, Franco va decidir anar reduint de manera progressiva i metòdica l'altra gran bossa. L'objectiu següent va ser la serra de Pàndols, situada al sud de Gandesa i que els soldats de la 11a Divisió republicana havien ocupat els primers dies de l'ofensiva, gairebé sense combatre.

Un primer intent d'algunes unitats de la 84a Divisió franquista a Pàndols havia fracassat i, en el contraatac, els republicans van amenaçar els pobles de Bot i Prat de Comte. Finalment, l'arribada de reforços de la 4a Divisió de Navarra i de la 84a havia restablert la situació. Aleshores Franco, Vigón i Yagüe van decidir llançar una ofensiva sobre aquesta serra que amenaçava el flanc sud de Gandesa. L'ofensiva aniria a càrrec d'una de les divisions més prestigioses, la 4a de Navarra, reforçada per la 84a Divisió (coronel Galera Paniagua) i per altres unitats menys importants. L'elecció d'aquestes dues unitats era una decisió important, atès que davant seu tenien l'11a Divisió (major Joaquín Rodríguez), una de les millors unitats de l'exèrcit de la República. Aquesta divisió disposava de molts veterans que havien format part del mític 5º Regimiento i que, per tant, havien viscut totes les grans batalles de la Guerra Civil, des de la defensa de Madrid. La 9a Brigada d'aquesta divisió es trobava a l'avantguarda.

L'objectiu tàctic dels franquistes era molt senzill: ocupar els cims de la serralada i tallar la carretera que unia Gandesa i Pinell per a empènyer els republicans contra el riu. La tàctica de combat adoptada per Franco seria la responsable que la batalla de l'Ebre esdevingués una matança ferotge. En primer lloc, sobre un punt molt concret del front, es llançava una pluja densa i constant de bombes, tant des de les bateries d'artilleria com des de l'aviació, que podia durar unes quantes hores. Després algunes unitats d'elit d'infanteria (normalment un parell de batallons) assaltaven la posició i l'ocupaven. Finalment, un cop consolidada la posició, el procés tornava a començar per ocupar una nova posició. Era, de fet, una tàctica pròpia de la Primera Guerra Mundial, l'única novetat important de la qual era la utilització en massa de l'aviació de bombardeig en suport dels atacs terrestres. Així doncs, es tractava d'una aplicació sistemàtica de la màxima que Pétain i Foch havien expressat durant la Primera Guerra Mundial: "L'artilleria conquereix el terreny i la infanteria l'ocupa." Aquest era un

mecanisme relativament segur per a un atacant dotat d'una superioritat artillera i aèria notable, però provocava la desesperació dels assessors alemanys, que preferien l'ús d'accions molt més dinàmiques i que haurien optat per una campanya de maniobra que penetrés en profunditat a Catalunya a partir de la ruptura del front en els llocs més febles. Sigui com vulgui, Franco es va mostrar inflexible en la seva decisió d'adoptar aquesta tàctica com a eina per a conquerir Pàndols.

Aprofitant la foscor de la nit, el dimarts 9 d'agost els homes dels batallons de Flandes 2n i 3r de la 4a Divisió van avançar per un camí descobert. En aquest cas, tot i que el bombardeig d'artilleria va ser molt intens, es confiava en la sorpresa com a factor principal. L'ascensió era molt dura i els soldats que pujaven pels camins, tallats a pic a la muntanya, eren un blanc fàcil per a les tropes atrinxerades als cims; en contrapartida, però, les característiques mateixes del terreny rocallós impedièren als republicans la construcció de grans fortificacions. L'artilleria i l'aviació van castigar durament les defenses i les avantguardes franquistes van aconseguir ocupar les cotes 626 i 644, encara que ho van aconseguir amb un nombre de baixes molt elevat.

Immediatament després, els homes de la 100a Brigada de l'11a Divisió republicana van protagonitzar un contraatac rapidíssim amb el suport de les brigades 37a i 101a de la 46a Divisió (major Leal). D'aquesta manera, es va iniciar un cicle infernal. Primer es produïa el bombardeig de l'artilleria i de l'aviació, seguit de l'assalt de la infanteria nacional; després hi havia el contraatac subsegüent de la infanteria republicana, que restablí la línia del front, fins que començava el nou bombardeig. Només el primer dia de combat, cada bàndol va perdre al voltant de 300 homes, incloent-hi el cap de la 9a Brigada republicana.

L'obstinació de la resistència republicana es resumia en una màxima molt senzilla: "Posició perduda, posició reconquerida." Ja durant aquest període de la batalla, Líster –amb el permís de Modesto– va ordenar penes severíssimes (afusellaments immediats) contra els oficials, sots oficials i soldats que es retiressin de les seves posicions sense una ordre superior. Qualsevol subordinat podia destituir un superior, en cas que aquest mostrés algun símptoma de covardia davant l'enemic.

El divendres 12 d'agost fou assaltada la cota 698 i es repetí la brutalitat dels combats anteriors, de tal manera que tots dos bàndols es van veure obligats a substituir les unitats d'avantguarda respectives per d'altres de reserva. El ritme de baixes va ser tan elevat que cada contendent en patia unes 400 diàries. El mateix dia Alonso Vega va haver de llançar totes les seves reserves al combat i va haver d'ordenar que la 84a Divisió s'apropés a la zona de lluita per participar-hi en les jornades següents. Finalment, el dissabte 13 d'agost, els franquistes van consolidar el control sobre les cotes 671 i 698, la qual havia canviat de mans fins a sis cops en un mateix dia. Així, de manera lenta però imparable, els homes de Rodríguez anaven cedint terreny a l'enemic.

Com a conseqüència dels combats aeris, ambdós bàndols van patir moltes baixes; però la República tenia moltes més dificultats per a cobrir les pèrdues dels seus aparells i, sobretot, dels seus pilots.

El dia 14 les tropes d'Alonso Vega van aconseguir una important penetració en les línies republicanes i van ocupar la cota més alta de Pàndols, la 705, i l'estratègica ermita de Santa Magdalena. A més, al llarg d'aquell mateix dia, també van ocupar les cotes 609, 666 i 641. Una acció en la qual va ser decisiva la intervenció de tres banderes de la Legió (la 16a, la 17a i la 18a), que havien arribat a les posicions de combat poques hores abans. Això no obstant, durant el mateix dia 14, les forces republicanes de l'11a Divisió van contraatacar, van frenar l'avanç feixista i van recuperar les cotes 609 i 666, les quals, en menys de vint-i-quatre hores, van canviar de mans fins a vuit vegades. Finalment, el front s'estabilitzà i, en conjunt, la progressió franquista havia estat mínima.

Aquella nit, ambdós contendents es van veure obligats a rellevar les seves unitats més castigades. Líster va introduir en la zona de combat la 10a Brigada de la 46a Divisió i Alonso Vega, la 2a Brigada de la 74a Divisió.

La duresa dels combats era incrementada per les condicions en què es duïen a terme. La major part del terreny era tan rocós que no s'hi podien cavar trinxeres ni refugis. Fins i tot, era molt difícil clavar-hi les piquetes que aguantaven els filats. A més, les bombes feien esclatar les roques en milers de resquills que, convertits en metralla, multiplicaven els efectes devastadors dels artefactes. Per altra banda, en ple mes d'agost d'un estiu força calorós els soldats es veïen obligats a combatre durant tot el dia sense poder rebre subministraments, ni evacuar els ferits; s'hi afegien les insolacions i la furoncolosi, que delmaven les files de tots dos bàndols. Només de nit, i encara corrent un gran risc, es podien rellevar les unitats i portar aliments, aigua i munició a les companyies de primera línia. Per a acabar d'arrodonir la situació, molts soldats embogien literalment, a causa del retronir de les bombes i els avions, que en aquelles muntanyes i barracades es multiplicava fins a esdevenir pràcticament insuportable. I, finalment, també cal fer un esment especial al problema de la descomposició dels cadàvers, perquè, essent l'evacuació dels ferits una tasca prou difícil, ningú no volia arriscar la vida per a portar un mort a la rereguarda. Per tant, des dels primers dies de la batalla, la calor va accelerar la putrefacció dels cossos i la fortor de mort es va estendre per tota la muntanya. Per combatre la pudor, els soldats es penjaven al coll una bosseta amb boles de càmbora, que insensibilitzaven els nervis olfactius.

Malgrat l'avanç dels seus homes, Yagüe s'adonava que la situació no evolucionava tal com s'havia previst. En aquest sentit, les nombroses derrotes dels legionaris eren el símptoma més evident de la fermesa extraordinària de la resistència republicana. Líster, però, també s'havia vist obligat a substituir, el dia 16 d'agost, la totalitat de la malmesa 11a Divisió per la 35a (major Merino). Merino va atacar amb la seva 11a Brigada amb la intenció de frenar la progressió franquista de la 4a de Navarra. L'objectiu era ocupar la cota 481 i amenaçar Gandesa. Durant els dies següents seguiren els combats estèrils en què cada bàndol intentava perforar de manera decisiva les línies de defensa enemigues. Aleshores Yagüe va ordenar que la 84a Divisió avancés pel sud de Pàndols per a trobar una ruta nova de penetració que donés un respir a les esgotades unitats de la 4a de Navarra. El fracàs d'aquesta nova iniciativa va portar Yagüe a suspendre totes les operacions a la serra de Pàndols. Calia buscar un altre objectiu menys costós.

**JOAQUIM COMPANY I ROLDAN, A PRIMERA LÍNIA A LA SERRA DE CAVALLS
(de Sis anys fora de casa. Viena, Barcelona, 1999)**

El batalló del qual jo formava part, durant el mes que havia passat a Cambrils, l'havien destinat cap a la part baixa de Tortosa, a prop d'un poble anomenat Camp-redó, i feia molt pocs dies que havien arribat a Tivenys.

Allà fèiem una vida molt tranquil·la, però interiorment no n'estàvem gaire, de tranquils, perquè les batalles que tenien lloc a les serres de Cavalls i de Pàndols prenién un caire advers per a les forces de la República. Molt aviat vam començar a sentir rumors de marxa, i ho vam preguntar diverses vegades al comissari Ferry, que, tot rient, ens contestava que ens preparéssim, que no tardaríem gaires dies a anar tots a la serra de Pàndols i a la serra de Cavalls.

Aquestes dues serres, en cosa d'un mes, s'havien fet molt cèlebres, però, per desgràcia, ho eren per les víctimes que hi havia cada dia, ja que l'aviació i l'artilleria dels nacionals no paraven diàriament de bombardejar per provocar que fossin evacuades per les nostres forces, les quals, però, tenien l'ordre de conservar les posicions, costés el que costés.

Allà s'hi trobaven la majoria dels soldats de la lleva del 41 i entre ells hi havia els amics Garrigó i Puigtibi, que eren de Sant Just. A causa dels combats tan forts que hi tenien lloc, i veient les baixes que hi havia, aquests dos amics van decidir marxar i van arribar fins a Sant Just, on es van estar uns dies, i en tornar altre cop al front i presentar-se els van fer un consell de guerra.

(...)

En aquell moment ja ens trobàvem pròpiament a la serra de Cavalls. Tot al llarg i en una gran amplària s'albiraven una sèrie de muntanyes, que eren les que llavors duïen el pes de la batalla, juntament amb les de la serra de Pàndols.

Per aquella part, a partir de la vall que es formava al peu mateix de la muntanya on érem nosaltres, començaven unes altres muntanyes que ja eren dels nacionals, encara que, des d'aquest punt, entre nosaltres i ells hi havia una bona distància.

Aquell dia, al moment d'arribar nosaltres al refugi, mentre encara tothom discutia el que havia passat, vam veure que de la part dels nacionals venia en direcció a nosaltres un avió que no anava gaire alt. Havíem llegit sovint als diaris que a alguns soldats els havien concedit permisos per haver abatut algun aparell. Llavors vam veure l'ocasió de guanyar-nos un permís i tan bon punt l'avió va arribar a la nostra alçada, uns quants van provar la punteria, mentre vèiem que l'aparell s'anava balancejant.

Va venir immediatament el comissari del batalló i ens va començar a cridar de mala manera, tot dient-nos que no tiréssim, ja que aquell aparell era nostre i venia de la part dels nacionals de fer algun servei. Per sort, no el vam tocar, altrament qui sap què hauria pogut passar.

Entre els de la nostra companyia, n'hi havia un que era valencià, de nom Villoro, i que a la serra de Cavalls el van nomenar furrier; tot era preferible abans que haver d'anar a la primera línia de foc. Amb tot, ens va dir que mentre ell estigués de furrier, mai no ens faltaria el menjar, sempre que depengués d'ell.

Vam acabar de passar aquell dia tot pensant que, per ser el primer dia de trobar-nos al front pròpiament dit, no havia pogut ser més desastrós, ja que hi havia hagut força baixes i precisament en unes circumstàncies en què semblava que no hauria hagut de passar res.

Va arribar el matí del 10 de setembre i aviat vam veure que, venint de la nostra esquerra, se'ns acostava un avió que, quan es va trobar a l'altura de la 139a Brigada, que teníem a la dreta, va deixar anar el que ens va semblar una mena de papers que brillaven amb el sol. Mentre discutíem si devia ser propaganda o si devia ser una altra cosa, algú va dir que eren bombes, cosa que ningú d'entre nosaltres no es va creure. Tot va ser cosa d'uns instants, perquè quan els suposats papers van arribar a terra es van sentir una colla d'explosions, encara que no gaire grosses, i llavors vam saber que el que havia llançat l'aparell eren bombes petites, destinades a fustigar les posicions. Va ser la primera vegada que vam veure caure bombes, ja que encara no n'havíem tingut ocasió, ni quan érem a Tortosa i a Tivenys.

Al costat nostre, a la banda esquerra, hi havia la companyia de metralladores que pertanyia al nostre batalló, els soldats de la qual també estaven allotjats en refugis com els nostres.

No havia arribat encara el migdia i ens van avisar que la nostra secció s'havia de preparar amb tot l'armament. Hi van haver bastants nervis, pensant en el que havia passat el dia anterior. Un cop llestos, vam passar pel costat d'on hi havia el refugi del batalló, que estava en una espècie de bosc no gaire gran, i vam agafar un corriol per la banda esquerra, fins a arribar a una gran extensió on no hi havia cap arbre.

Vam continuar muntanya avall, com si anéssim en direcció als nacionals, tot constatant que no se sentia ni un sol tret. Aquell silenci ens va estranyar, perquè suposàvem que des de la muntanya de davant nostre ens havien de veure, ja que anàvem tots en fila i en un lloc tan descobert no era possible passar desapercebut.

Amb tot, no van disparar ni un tret, i aviat vam arribar a un bosc bastant gran en el qual vam entrar, i una vegada a dins ens van ordenar de fer una mena de trinxera per col·locar-nos-hi si ho necessitàvem, ja que també ens havien donat algunes eines petites per treballar.

Van passar uns moments amb un silenci total i nosaltres sense témer res. Però no tot havia de ser tan tranquil, i ben aviat vam començar a sentir l'artilleria dels nacionals, que ho feia disparant sobre el bosc on ens trobàvem i cada vegada amb més intensitat. Nosaltres no sabíem quina determinació prendre, ja que sortir del bosc en aquell moment hauria estat una enorme imprudència.

Dins el bosc hi havia una gran bogeria, perquè anàvem d'un costat a l'altre sense saber on estaríem més segurs. Recordo que hi va haver un xicot a qui li va tocar una mica de metralla i en anar-hi un altre per ajudar-lo, va esclatar-li a prop un obús que el va matar. Al cap de pocs moments, a l'amic Moreno, que estava una mica més enrere d'on em trobava jo, també li va tocar metralla i vaig veure que l'apartaven més amunt. L'amic Urbancik, txec, que feia de sanitari, anava d'un costat a l'altre socorrent tothom qui ho necessitava, sense parar compte que l'artilleria continuava disparant sense parar.

No sé quin devia ser el pensament dels altres en aquells moments, però jo m'hauria deixat tallar una cama només per poder sortir d'allà amb vida, perquè rarament hi hauria hagut qui hagués pogut estar tranquil, en veure que no hi havia manera de sortir.

La meua alegria va ser gran quan, trobant-me darrere un pi, amb el cap amagat quasi tocant a terra, ja que pensava que al capdavall, si em tocava metralla, era preferible que em toqués al cos que no pas al cap, em vaig sentir a la cuixa una escalfor al moment mateix que em sentia com un pes que em tocava. El primer pensament va ser que m'havien ferit i que per aquest motiu m'evacuarien i podria deixar el front. Com vaig poder, em vaig abaixar una mica els pantalons tot esperant veure sang, però l'únic que vaig veure va ser una mica de vermellor; efectivament, m'havia tocat metralla, però va ser tan poca que no va fer-me gens de mal. Així s'esfumava una oportunitat que jo havia esperat per poder marxar del front. Potser valia més pensar que el destí de cada u de nosaltres no el sabia ningú.

L'amic Urbancik també va pagar les conseqüències de l'artilleria dels nacionals, ja que va resultar ferit, encara que de no gaire consideració.

No recordo quant de temps vam passar assetjats dins aquell bosc, però va arribar un moment en què l'artilleria contrària ja no disparava amb la intensitat amb què ho havia fet fins llavors. Això, per a nosaltres, representava molt, perquè l'única obsessió que teníem era poder sortir d'allà.

Finalment, les detonacions van cessar del tot i llavors ens van donar l'ordre de preparar-nos per marxar, i no cal dir que vam obeir de seguida. Mentre sortíem del bosc, en Culla va veure un dels amics txecs, ja bastant gran, que estava mig ajagut al costat d'un arbre, i en cridar-lo per dir-li que marxàvem es va adonar que no feia cap moviment, i és que l'expansió d'un obús l'havia reventat de dins; allà es va quedar, ja que no podíem fer res per salvar-lo. (•••)

Era precisament per davant nostre que passaven després els ferits que hi havia hagut durant el dia, i feia impressió veure els baiards amb els soldats a sobre. No hi havia dia que l'amic Bonet no passés per on érem nosaltres, i encara que alguns cops gairebé ni s'aturava, perquè tenia molta pressa, sempre preguntava per tots nosaltres, i en dir-li que tots estàvem bé quedava satisfet i prosseguia el seu camí.

Va arribar l'hora de marxar per anar a donar el cop de mà, i es veu que no era tota la nostra companyia la que hi havia d'anar, ja que a l'hora de marxar devíem ser uns trenta. A molts, amb algun pretext, els van deixar quedar, i entre aquests, recordo que els amics Culla i Urpí tampoc no van venir. Dels més amics, només venia l'Escofet, i també venia el sergent Lava, en Castillo i l'Esteve de Gavà, entre d'altres. No cal dir que envejàvem els qui es quedaven i pensàvem que més segurs estarien ells que no pas nosaltres, però no teníem cap més opció que obeir les ordres.

Vam veure que amb nosaltres també s'hi havien agregat set o vuit soldats que no coneixíem i vam saber que eren d'un batalló especialitzat en cops de mà, gent ja veterana en els afers de la guerra i que tenien nocions d'estratègia per aconseguir posicions que estiguessin en poder de l'enemic.

Tot i que anàvem temerosos pensant com acabaria tot allò, el fet de veure aquells soldats ja ens va animar una mica més, ja que nosaltres pensàvem que no teníem prou experiència per treure cap profit del que ens disposàvem a fer, si solament depenia de nosaltres.

Vam seguir el camí que agafàvem sempre per sortir en direcció als nacionals i vam anar sortint al peu mateix de la muntanya. A cada pas que fèiem més por teníem, pensant en els perills de l'operació. No sé amb quin pressentiment, anàvem mirant enrere tots els camins que deixàvem. També recordo que, estant a la companyia, alguna vegada ens havien dit que quan se sortia de nit per a alguna operació era molt convenient fixar-se en algun estel determinat, així, en cas d'haver-se de retirar, es tenia una guia per poder arribar a lloc.

Després de caminar bastant, tot i que era de nit, hi havia força claredat i vam arribar al peu de dues muntanyes no gaire grans, on vam parar un moment. Aleshores els del batalló especial ho van aprofitar per marxar tots sols endavant, sense que ens diguessin on anaven; van tornar poc després dient que havien tallat les comunicacions telefòniques entre les dues muntanyes per si arribava el cas que ens poguéssim perjudicar el fet que els nacionals tinguessin contacte entre ells.

Llavors, de les dues muntanyes que teníem davant, vam enfil·lar la de l'esquerra, tot pujant en ziga-zaga, fins que vam arribar bastant amunt, sense que se sentís cap soroll, ni per allà ni en tot el front.

Els del batalló especial van donar als nostres superiors les consignes del que calia fer per tenir èxit, i una vegada llestos ells, vam tenir una gran sorpresa en veure que marxaven enrere i ens deixaven a nosaltres sols. Vam suposar que la seva missió era dur-nos fins al lloc on s'havia de donar el cop de mà i, un cop allà, ells ja havien acabat la feina, cosa que no ens va fer gens de gràcia. Si fins llavors ens havíem sentit una mica més emparats anant amb gent que suposàvem més experta que nosaltres, en veure la seva retirada ens va agafar tanta por, que ja no vam servir per a res.

La muntanya que anàvem pujant ara molt a poc a poc era plena de pins i amb els arbres ens semblava estar més protegits. Arribats al lloc on havíem de començar a actuar, recordo que hi havia qui s'havia anat avançant, i entre els qui anaven més endavant hi havia l'Escofet.

Havia arribat el moment decisiu. Tot d'un plegat vam sentir un crit de «Visca la República!», que era la consigna per avançar cap a dins de la trinxera dels nacionals, i alguns ja havien entrat a les posicions enemigues sense que se sentís cap soroll a la part contrària.

Aquell silenci, no sabíem de moment com interpretar-lo, però feia molt mala espina que els altres no haguessin replicat el nostre avanç. Aviat, però, es van sentir de la part d'ells uns trets en direcció a nosaltres i, tot i que va ser poca cosa, ja n'hi va haver prou perquè els qui havien pogut entrar a les trinxeres en tornessin a sortir immediatament. Llavors, tots vam començar a córrer enrere, mentre uns quants llençàvem les bombes de mà que ens havien donat, sense arribar a treure'n les anelles perquè explotessin, ja que les tiràvem per treure'ns pes de sobre i poder córrer més.

Llavors vam veure que havia estat útil tallar els fils telefònics entre les dues muntanyes, perquè si no hagués estat així, en arribar al peu de les dues muntanyes potser ens hauríem trobat amb alguna sorpresa desagradable.

També ens va fer molt de servei el fet d'haver-nos fixat en els camins per on havíem anat seguint, ja que ara, de retorn, sabíem més o menys per on passar per tornar a trobar la nostra companyia, vist que en aquella zona el front era molt complicat i hi havia el perill que, en comptes d'anar cap allà on eren els nostres, anéssim a parar a les trinxeres dels nacionals.

Arribats ja a la trinxera de la 139a Brigada, ens vam considerar salvats, i al cap de pocs moments ja ens trobàvem a la nostra companyia i tot era fer comentaris de com havia anat la cosa, bo i exagerant una mica per fer comprendre que havíem hagut d'abandonar la cota per la forta resistència que havíem trobat després del moment inicial. Tots els qui hi vam anar vam estar d'acord que un dels més decidits que van saltar primer endavant havia estat l'Escofet; d'això en van fer bastant de cas i pensàvem que potser li donarien un permís per aquest motiu, però no va ser així.

El motiu d'haver pogut entrar a dins de les trinxeres dels nacionals va ser, en gran part, perquè els qui estaven de vigilància s'havien adormit i no es van adonar de la nostra presència fins que vam ser bastant endavant.

Un cop arribats tots a la mica de pla que feia el lloc on hi havia la nostra companyia, vam tenir una gran sorpresa en veure que dels qui havíem sortit a donar el cop de mà, tots tornàvem a ser allà menys els germans Flo, de Carme, que s'havien passat als nacionals.

Ens va estranyar més encara perquè de tot el temps que els coneixíem, sempre havien demostrat ser més antifeixistes que ningú, ja que en converses que hi havia o bé col·laborant en el periòdic que editava el batalló, tant l'un com l'altre eren sempre els primers. Vam arribar a la conclusió que aquella era una actitud premeditada, a fi que ningú no els mirés malament, i d'aquesta manera van aprofitar la primera ocasió que se'ls va presentar per passar-se a l'altre bàndol.

Després d'aquell dia, ens vam adonar que si un tenia interès a passar-se a l'altra banda tenia moltes ocasions per fer-ho. Si nosaltres ho haguéssim volgut fer, una vegada ens havíem començat a retirar, no hauríem hagut de fer res més que anar-nos retardant una mica i en qualsevol marge dels que hi havia per allà quedar-nos parats i esperar un temps prudencial per tornar en direcció als nacionals, ja que quan corriem cap a les nostres trinxeres ningú no es preocupava de mirar enrere per si es quedava algú rressagat.

ISIDOR CÒNSUL, *EL PANISSAR DE MORA*
(dins de *Cua de bou*. Proa, Barcelona, 1999)

La botiga del Mullat no tenia competència en aquesta banda de muntanya, i encara que no fos l'única, era la més assortida de la vall. El gènere hi era endreçat a munts i posat pengim penjam, però hi trobaves de tot. Els prestatges del fons i de la dreta eren un repertori de queviures amb pots de pebrot i de tomàquet, conserves de préssec i de pinya en almívar, llaunes d'anxoves, de sardines i de tonyina, sobres de brou concentrat, pólvores per fer flams, bosses de litines i paquets d'arròs. En pots de vidre de tapa gruixuda hi havia pastes de sopa i madeixes de fideus per vendre a la menuda, a tocar d'ampolles d'anís del Mono, de conyac Soberano i altres licors dolcencs de dubtosa nissaga. Del gruix de fusta dels separadors verticals penjaven un raïm d'espardenyes embetades, un forc d'all, un menat d'espelmes i cartrons expositors amb pega Imedio, encenedors Bic, sobres de Conguitos i fulles d'afaitar. Apuntalats a la paret hi havia feixos d'escombres de canya, mànecs de dalla i d'aixada, i forques de lledoner; i arran de terra una estiba de caps de xiruques, a tocar d'un munt d'avarques i de sandàlies, i de sacs fariners de paper —La Preferida, La Meta i La Flor de Urgel— amb tonyes i barres de pa que arribaven a l'hora del correu, entre dotze i una, d'un forner de per avall. A l'altre costat hi havia el taulell, la caixa i un aparador frigorífic amb els iogurts, el pernil dolç, els formatges i les mantegues. Al repeu, les caixes de fruita i els bitllets amb bledes, enciams, mongeta tendra, patates i cebes posaven un punt de distància entre el client i les velles balances Mobba que, en posició de descans, tenien sempre l'agulla desplaçada damunt dels deu grams. Per llegir el pes, el comprador havia de passar l'esguard entre rastells de botifarres i d'embotits penjats amb ganxos d'una barra horitzontal que creuava la botiga per damunt del taulell. Entre l'agulla avançada, el gruix del paper d'embolcar i una manera de comptar massa àgil i de memòria, el client sortia de cal Mullat amb el neguit d'haver pagat més que no valia el recapte que s'enduia. Tot i això, la carn de xai hi era immillorable i els embotits d'una qualitat satisfactòria. Ell mateix matava i espellava els corders, dos cops o tres per setmana, segons la demanda que augmentava els mesos de juliol i l'agost amb el turisme. També llavors en treia profit. Si volies carn, l'havies d'encomanar un parell de dies abans i et deixava clar que hi hauria torna, que ell ho havia de vendre tot i que no s'hi valia a demanar només costelles i bistecs per a la brasa. Et trobaves el paquet fet i l'afegit corresponent en forma de braó, puntes de costella o carn del coll.

Era un tipus adust, de tirada sorruda, més aviat malcarat i no gaire ben vist dels seus veïns. A mitja veu se'l titllava de jueu i tot-hom es veia amb cor de remarcar els detalls d'una ànima mesquina i una vida sense altre nord que mirar el calaix i fer diners. I

n'havia fet. Qui més qui menys n'hi devia i més d'un li tenia la casa o els prats empenyorats. El Mullat s'havia fet ric amb la usura de préstecs que escanyaven el més pintat i perquè disposava de la xarxa d'informació més completa de tota la contrada. Quan el vaig conèixer ja era a frec de la jubilació, però encara treia energia per a tres o quatre feines, a banda de fer anar en doina la botiga. Remenava l'administració de l'ajuntament perquè el secretari, que ho era d'una dotzena de pobles més, sols hi passava dues tardes de dimecres cada mes. També duia la breu oficina de la Caixa Rural, s'encarregava del correu i per una pila d'anys l'únic telèfon de Les Fonts fou el que tenia al bar. Perquè el Mullat, a tocar de la botiga, a la part de l'entrada d'on sortien les escales per pujar al pis, hi havia posat una barra, una cafetera, un parell de tauletes i el telèfon.

Diguessin el que volguessin, era un tipus que em queia bé, sobretot a partir del segon estiu que vaig tractar-lo. Perquè li sabia un secret dels anys de la guerra i no vaig parar fins que, uns quants juliols després, quan ens saludàvem amb un pessic de familiaritat i mai no s'oblidava de donar-me expressions per als de casa, vaig aconseguir dur-lo on volia i tenir el punt de vista complementari d'uns fets de més de quaranta anys enrere en el campí qui pugui de la batalla de l'Ebre.

—Qui no ho hagi viscut no es pot imaginar el que fou aquella carnisseria. No va quedar ni un pam sense metralla, els homes queien com les mosques i feia feredat veure els morts com s'amuntegaven. De la nostra companyia vam sobreviure una dotzena escassa de vuitanta i tants que érem per Sant Jaume, i això que al començament ens ho pintàvem la mar de feliços. Aquella nit del 24 de juliol del 38 no feia lluna i vam creuar l'Ebre per la banda d'Ascó cap a les muntanyes de la Fatarella. Els primers dies semblava que seria bufar i fer ampolles, a penes si vam trobar resistència. Avançàvem de nit i jèiem amagats de dia perquè no ens localitzés l'aviació enemiga. Tinc un record viu de la calor que va fotre aquell estiu, una calor enganxosa i de mil dimonis acostumat a la bonança d'aquí dalt, i et puc jurar que mai no he tornat a passar tanta set com en aquelles setmanes de juliol i agost. Però el passeig, noi, se'ns va acabar de cop quan érem a punt d'entrar a Villalba dels Arcs. Havia començat el contracop feixista i vam haver de cavar trinxeres, fortificar-les i resistir al preu que fos. No es podia donar un pas enrere per més que els morters i els obusos enemics no paressin de caure en tot el dia i ens anessin trinxant a poc a poc. Les ordres d'aquell collons de general Líster era de no cedir ni un pam de terreny i d'afusellar sense contemplacions a qui no tingués pebrots d'aguantar. Va ser una agonia allò, noi, que es va allargar fins que les primeres neus de la tardor van coincidir amb la caiguda de La Fatarella. Setmanes i mesos d'una guerra de trinxeres, d'entomar obusos, d'escagarrinar-te mirant la mort cara a cara, de sentir xiular els morters, de veure com ens buscaven els avions alemanys, i tothora enmig d'un carnatge esgarriós.

Nosaltres no teníem prou artilleria, ni aviació, ni estàvem ben manats, ni en sabíem de lluitar. Les ordres eren contradictòries i en general hi havia més entusiasme que no pas organització. Uns besons de Reus que després els van pelar tots dos a la serra de Pàndols fins confiaven que la guerra es podia guanyar, si calia, a cops de pedra. Ja veus si n'eren de carallots! Mecagondéu, allò van ser quatre mesos d'infern, amb les trinxeres a tocar i els xiscles dels moros al clatell, que encara em ve mal de ventre només de pensar-hi.

»Fou quan deixàvem els turons de sobre La Fatarella que un d'aquells morters que no sents xiular, els que xiulen rai, vol dir que ja han passat, va petar escandalosament a tres metres escassos d'on érem i va estrinxolar un xicot d'Esterra que tenia a la vora, un bon noi, mecàgon la puta, que em va fer d'escut, però que no va aturar un tros de metralla que se'm va encastar aquí, entre la clavícula i el braç esquerre. Guaita si en fa de d'anys i les cicatrius encara hi són clares. Vaig tenir sort, eh!, perquè si la ferralla m'entra una mica més avall m'hauria enviat també a criar malves. Em van evacuar fins a una masia convertida en hospital de campanya dels afores de Móra d'Ebre, i compto que devia ser a l'endemà, que anava encara enfibrat i tenia el cos tot adolorit i enrampat, que vaig sentir, entre la remor llunyana de canonades i trets que no parava, la seva veu al costat del jaç: "Collons de Déu, que no ets el Mullat, tu?" No saps prou bé quina alegria va ser trobar-lo. I una sort, perquè, tal com van anar les coses, no n'hauria sortit sol d'aquell infern. Feia d'infermer, el poca-solta, i tenia la mateixa traça per curar que quan anava de rabadà amb els animals per aquestes muntanyes. Però allò, noi, era un guirigall, amb tot déu a la desbandada; la República havia perdut la batalla de l'Ebre i als supervivents se'ns menjava la por i el desconcert. El casalot aquell que feia d'hospital tampoc no era segur si els primers d'arribar eren els moros. N'haviem sentit explicar de tots colors. Els feien sortir d'avantguarda, carn de canó, i eren com animals sanguinaris que mai no feien presoners ni deixaven res per viu. Degollaven sense compassió a qui se'ls posava davant i, si no hi havia cap oficial vigilant-los, començaven donant pel cul a les víctimes abans de rematar-les. Anaven calents com a micos, els fills de puta! I encara s'hi acarnissaven capant-los i passant-se els manels de l'un a l'altre com qui juga a pilota. I reien, els malparits, i xisclaven com les ànimes dels condemnats.

»Devia ser cap a mitja tarda i els xiscles ja se sentien al pis de baix, quan em va venir a buscar: "Va Mullat, que hem de fotre el camp si no volem que ens facin la pell." Coneixia els topants de la casa i em va ajudar a despenjar-me per una finestra que donava al darrere, a l'era, a tocar d'una enorme parada de panís, amb tiges de prop de dos metres. Encara no sé com vam entrar-hi, ni com vam sortir estalvis de les ràfegues que ens endegaven, ni com és que no ens van atrapar els cinc o sis moros que es van posar a córrer darrere nostre: "¡Eh, paisa, paisa, no problema!" —cridaven.

Amb l'esforç s'havia obert de nou la ferida, duia l'embenat xop i deixava un rastre de sang que per força ens havia de delatar. Vam entrar un centenar de metres dins del panís i ens vam estirar a terra mirant de no fer cap soroll, ni per respirar. La tarda tombava cap a ponent, aviat es faria fosc i si aconseguíem despistar-los un quart o mitja hora seria difícil que ens trobessin. Els vam sentir passar a quatre o cinc metres, primer d'una banda i després de l'altra, cridant com a folls. Però no ens van veure, i es devien cansar, i es feia fosc, i van tornar a la gresca del mas. Les hores van rodar, aquella nit, més a poc a poc que mai, la ferida em rabiava i el fred es va colar fins al moll de l'os. De tant en tant, sentíem els crits d'angoixa dels que s'havien quedat. Abans que no arribés cap oficial regular a posar ordre en van passar uns quants per la pedra i al capità metge, que havia provat debades d'amagar-se dins d'un armari, a més de degollar-lo com un xai, li van arrencar els pebrots i li van posar la cigala a la boca com una caliquenya sangonosa.

»A punta de dia ell s'havia arrossegat fins al límit del panissar i va esperar amb paciència fins a veure els galons d'un oficial per sortir amb les mans al cap i rendir-se. Abans havia colgat l'única bomba de mà que tenia i que no va deixar en tota la nit amb el dit posat a l'anella. "Si ens atrapen, Mullat, volarem tots dos però ens en durem de passada un parell més cap a l'infern." Allí se'm va acabar la guerra. Em van dur a un camp de concentració prop de Logronyo, i després em van tocar els ous cinc anys més fent la mili al nou exèrcit nacional. Ton pare va tenir més sort. Va continuar d'infermer al bàndol contrari. Era viu, el puta. Hi havia centenars de ferits i calia aprofitar la traça de qualsevol que sabés fer un embenat com Déu mana, posar bé les injeccions, tenir la sang freda que ell tenia i el pols segur quan s'havia de tallar un braç o una cama en rodó. Els tenia com un toro, ton pare.

Aquesta tarda l'hem enterrat al cementiri de Les Paüls. Acabàvem d'arribar a Espés com cada estiu, i el noi del Toni, que sabia que hi parlava, va venir per dir-me l'hora del funeral. Tot ha anat ràpid per al vell Mullat d'ençà l'embòlia de la setmana passada. Diuen que encara anava valent, però vuitanta-tres anys ja comencen a pesar. Quan tornava, la posta es dessagnava sobre el Turbó. L'espectacle era bellíssim i he començat a pensar que, en endavant, a l'altra banda de la riba, tots dos tindran temps per reviure els records d'aquella nit de fred i angoixa al panissar de Móra d'Ebre.

JORDI GUAL I LLOBERES, *Paisatge de l'Ebre*

“Avui he tornat a la Serra de Pàndols.
I a la cova he trobat
les sabates d'en Jaume.
Un forat a les soles
i una pinta de bales,
dins d'un plat enfangat
tres cascots de metralla.
Des de l'any trenta-vuit
jo no havia tornat
a la Serra de Pàndols.
I a la cova han quedat
les sabates d'en Jaume.
Dins d'un plat enfangat
tres cascots de metralla.”

Un altre dia en Palau va rebre l'ordre que comuniquésim quotidianament els moviments de l'enemic; que fos creat el servei d'informació, per al qual calia establir un observatori, i que féssim cada dia una nota dient què havíem vist. En Palau va encarregar-me de la feina perquè, simplement, va associar informació i tafaneria. Si a mi m'interessaven les coses dels altres —va dir-me—, era el més idoni. I és cert que sempre m'ha agradat conèixer la vida aliena. És el meu vici.

No van donar-nos ni un reglament, ni cap instrucció. Amb en Palau vam fer una excursió per tal de seleccionar l'emplaçament de l'observatori. Va ser escollit un turonet, des del qual es veia un gran tros de la línia i la reraguarda enemigues. En Palau, previsor, havia dut de Barcelona uns binocles de teatre que fins aleshores només havíem usat per plaguejar, recitant en veu alta, de lluny estant, les cartes o el diari que algú llegia ignorant la nostra curiositat. Eren, aquells binocles, una peça nacarada, més joiell que no estri militar, i sempre havia imaginat que devien pertànyer a una dama d'opulent sina, pecaminosament escotada. En Palau i jo vam cavar una trinxera de tres o quatre metres —la terra, allí, era molt dòcil—; vam bastir el parapet i vam cobrir-la primer amb troncs i després amb sacs. Desconeixíem els secrets del *camuflatge*, però n'intuíem l'art, i vam tapar la fàbrica amb herbes i branques. Vam escollir dos minyons pel mateix procediment autodidàctic que havia portat en Palau fins a mi, demanant als més curiosos si volien ingressar al servei d'informació, cosa que van acceptar. Endevinàvem que havia de resultar apassionador conèixer els secrets de l'enemic primer que ningú. I, sobretot, es considerava *feina*. Un d'ells es deia Serra. Era un minyó de Mont-roig del Camp, al qual la verola havia deixat el rostre com de paisatge lunar. En Serra tenia un mèrit notable, i era el de saber xiular. Mai no he sentit ningú més que xiulés com el meu amic. Inflava les galtes i arrodonia els llavis, i la boca feia el cràter més gran de la visió selènica. Aleshores deixava anar uns refilets perfectes, i en la cosa musical era d'un eclecticisme corprenedor; tant se li'n donava xiular Bach o Mozart com les nostres tonades que acompanyaven lletres grolleres.

L'altre era un excel·lent xicot de Puigdàlber, que es deia Cendra i que a tot estirar li feies disset anys, amb tot i que n'havia complert vint-i-dos. En Cendra era un gran camarada, amb el qual no et podies barallar mai, perquè si el contradieies un pressentiment interior t'assabentava que la raó era d'ell. Tenia uns ulls enormes i desorbitadíssims. Portava el casquet de través, gairebé damunt les celles, i de lluny l'identificaves per la grandària dels ulls.

Des de l'observatori vèiem una carretera de la reraguarda feixista. A la nit, al llarg d'aquella carretera, incessantment titil·laven llums. Vam descobrir que eren vehicles que hi circulaven i vam dir-ne camions perquè era el més versemblant. I vam imaginar-nos que portaven soldats. Els comptàvem pacientment, fent una ratlleta en un paper per a cada llumeta. L'endemà repassàvem el nombre de ratlletes i apuntàvem el total. Jo feia cada dia una mena de carta familiar dirigida al comandament, on els explicava que havia passat el *xivato*, i que, la nit passada, havíem hagut de fer tantes ratlletes.

Una nit que en Cendra estava de guàrdia, va començar a fer una marca per cada camió que *veia* damunt la carretera. Va adormir-se al cap d'una hora i va desvetllar-se, tres hores després, sobresaltat. Per la carretera seguien passant llumetes. Va comptar-les durant una hora i van resultar-ne tres-centes, xifra gairebé igual a la que li donava el recompte de la primera tanda. Va calcular de seguida tres-cents camions per cada una de les tres hores que havia dormit i va passar-me el paper amb un total esgarrifós de ratlletes. Vam enviar-lo sense contemplacions al comandament. Van alarmar-se com nosaltres i l'endemà van arribar reforços. Després vam saber —i encara me'n ruboritzo ara— que va ser una entremaliada coincidència, i que durant les tres hores de son d'en Cendra no havia passat ni un camió.

El servei d'observació va fer-me traslladar a Robres, on hi havia la base del regiment. Un dia va venir en Palau i va mostrar-me el comunicat on se sol·licitava la meua presència. En Llopart va desitjar-me sort, i tot sol, amb el meu bastó de punxes, vaig baixar la serra fins a la carretera, i carretera enllà fins a Robres.

Robres era un poble força gran, amb tot de cotxes a la plaça, davant l'*Estat Major*. Vaig pujar l'escala de la casa ensenyant el paper a tothom que trobava. Mai no he anat tan esverat com aquell dia i m'hauria quadrat davant els ordenances. Van fer-me passar al despatx del major i, d'estaquirot que em sentia, no veia la cadira que m'allargaven.

Aquell era el cap del nostre regiment. Era un home fornit, vestit amb *guerrera*. Va preguntar-me les generals de la llei i a quin partit pertanyia. La nostra columna tota, havia sortit del mateix partit i vaig gosar dir-li.

—Al vostre, suposo.

Ho devia creure un afany de situacionisme meu i va somriure. Va pujar-me una onada de roig, des dels peus, que va enterbolir-me la vista:

—I ¿quin és, el meu partit?

Aleshores vaig suposar que potser la *guerrera* que portava volia dir que només era militar. I que com a militar de reglament, potser no feia política. Vaig envermellir més, sense saber què respondre.

—Quin és el meu partit? —va repetir.

—No ho sé!

Vaig sincerar-me, a punt d'arrencar el plor, i vaig rematar l'escena amb el final més digne.

El major Rigol era intel·ligent i va renunciar a torturar-me. (Després vaig saber que tenia damunt la taula, en aquella entrevista, tots els meus antecedents civils i militars.) Va obrir el calaix del seu escriptori i va treure'n una màquina fotogràfica.

—Tu deus saber servir-te d'això.

Mai no havia tret fotografies, però no vaig gosar contradir-lo. Va explicar-me que la màquina era marca Welta, que tenia un objectiu molt lluminós i que es carregava amb filmpacs, amb la qual cosa em torbava encara més cada vegada.

Havia d'usar-la —va dir-me— per al servei. Vaig imaginar, com un llampec, la sèrie de fotografies que els faria del rengle de sacs terrers dels feixistes.

—Te la regalo. I té, també.

Era un paper timbrat amb segell de cautxú de l'Estat Major del Regiment d'Aragó número 22 i escrit a màquina, on se'm nomenava oficial d'Informació. No vaig gosar preguntar el grau, però com que aleshores no s'estilaven galons, no va preocupar-me. Tenia entès que tant podia ser alferes, com tinent, com capità. Per dintre vaig quedar-me amb el grau de tinent, rebutjant el d'alferes per modest i el de capità per excessiu.

Un dia va presentar-se al castell un xicot d'uns trenta anys, d'esquifida figura. Tenia la mirada estràbica i, si et parlava, semblava que s'adreçés a un altre. Era el tinent Caseres, d'Artilleria. Quan va començar l'operació manava una bateria de quatre peces, però havia perdut contacte amb tres dels canons i anava amb el que li quedava. Va venir a la Brigada a oferir-se per tal de no estar inactiu mentre no recobrés la seva unitat completa, amb la qual s'hauria de presentar a la seva comandància. Talment com si en Caseres s'hagués establert pel seu compte, duia el canó remolcat a un camió al qual traslladava totes les municions, la cuina i la intendència. L'Arnau va preguntar-li quina era la seva qualitat com a tirador i, molt seriós, va afirmar:

—On poso l'ull, poso la bala.

Vam esclafir a riure tots, davant d'ell mateix. I en Quiñones va dir-li:

—Doncs, noi, bombardejaràs la reraguarda!

No va ofendre's, el tinent Caseres. I va venir infatigablement cada dia, a veure si teníem alguna cosa per bombardejar. En Quiñones se'n desempallegava amb un sec:

—Torneu demà! —com si digués: «Que és pesat, aquest tipus!».

Un dia vaig fer una entremaliadura. En Quiñones amb en Genachte i l'Arnau, havien sortit amb els cotxes cap a la Divisió. Jo havia quedat al cap de la Brigada, amb una provisionalitat d'hores. En aquells moments em va telefonar d'un observatori dient que havia arribat un tren de càrrega a l'estació de Caldearenas, en poder dels feixistes, i la crida telefònica va succeir-se amb la d'en Caseres, que em demanava si hi havia alguna cosa bombardejable.

—Podries disparar damunt Caldearenas? Hi ha arribat un tren.

—Sí: és clar! ¿Puc disparar? —va preguntar-me amb una barreja de crit i xisclé.

Vaig sentir que penjava l'aparell i en uns moments el canó —el tenia al mig d'un camp, darrera el castell, i semblava que hi pasturés— disparava furiós.

Va ser sensacional! M'ho deien de l'observatori i em semblava una fantasia que respongués a una confabulació de tots. Amb el primer dispar va fer volar la locomotora; amb el segon, l'estació; amb el tercer, va calar foc a l'AJuntament...

Va engegar vuit projectils, i cada un va fer un estropici enorme.

Després en Quiñones va renyar-me molt fort i deia que no es podia avenir que jo, tan gran, volgués jugar a canons. L'endemà vam passar tot el dia encauats, amb un *xivato* damunt que cercava l'emplaçament de la peça. Jo, a més, encauat en el meu avergonyiment.

I al cap d'uns dies, en Caseres em deia, desolat, mostrant-me un diari:

—Has llegit el comunicat? Deu que després d'una intensa preparació artillera hem destrossat l'estació de Caldearenas i els combois que hi havia. Intensa! Intensa! —repetia—. Si només vaig fer vuit dispars!

MIGUEL HERNÁNDEZ, *Canción del esposo soldado*
(de *Obra Poética Completa*. Zyx, Madrid 1977)

CANCION DEL ESPOSO SOLDADO

HE POBLADO tu vientre de amor y sementera,
he prolongado el eco de sangre a que respondo
y espero sobre el surco como el arado espera:
he llegado hasta el fondo.

Morena de altas torres, alta luz y altos ojos,
esposa de mi piel, gran trago de mi vida,
tus pechos locos crecen hacia mí dando saltos
de cierva concebida.

Ya me parece que eres un cristal delicado,
temo que te me rompas al más leve tropiezo,
y a retorzar tus venas con mi piel de soldado
fuera como el cerezo.

Espejo de mi carne, sustento de mis alas,
te doy vida en la muerte que me dan y no tomo.
Mujer, mujer, te quiero cercado por las balas,
ansiado por el plomo.

Sobre los ataúdes feroces en acecho,
sobre los mismos muertos sin remedio y sin fosa
te quiero, y te quisiera besar con todo el pecho
hasta en el polvo, esposa.

Cuando junto a los campos de combate te piensa
mi frente que no enfria ni aplaca tu figura,
te acercas hacia mí como una boca inmensa
de hambrienta dentadura.

Escríbeme a la lucha, siénteme en la trinchera:
aquí con el fusil tu nombre evoco y fijo,
y defiende tu vientre de pobre que me espera,
y defiende tu hijo.

Nacerá nuestro hijo con el puño cerrado,
envuelto en un clamor de victoria y guitarras,
y dejaré a tu puerta mi vida de soldado
sin colmillos ni garras.

Es preciso matar para seguir viviendo.
Un día iré a la sombra de tu pelo lejano,
y dormiré en la sábana de almidón y de estruendo
cosida por tu mano.

Tus piernas implacables al parto van derechas,
y tu implacable boca de labios indomables,
y ante mi soledad de explosiones y brechas
recorres un camino de besos implacables.

Para el hijo será la paz que estoy forjando.
Y al fin en un océano de irremediables huesos
tu corazón y el mío naufragarán, quedando
una mujer y un hombre gastados por los besos.

ERNEST HEMINGWAY, *A les envistes de la batalla de l'Ebre*
(dins Pere Balaña, *Visió cosmopolita de Catalunya. Generalitat de Catalunya, 1993*)

La marxa de la població civil

(. . .) El dia començava així, i ningú no podia predir com acabaria. Per començar, ens vam creuar amb carros de refugiats. Una vella en guiava un baladrejant i gemint alhora que feia petar el fuet; va ser l'única vella a qui vaig sentir cridar aquell dia. En un altre carro, hi anaven vuit nens, i un jove empenyia una de les rodes quan pujaven un pendent. Aquests vehicles anaven curulls de roba de llit, màquines de cosir, mantes, estris de cuina, matalassos embolicats en estores d'espert i sacs de civada per a les cavalleries, i duïen lligats a la seva testera muls, cabres i ovelles. Per bé que no dominava el pànic, la gent s'afanyava a seguir endavant.

Entre un munt de roba de llit, una dona amb un nounat als braços muntava un mul. Movia reiteradament el cap de dalt a baix degut al moviment del pas de la bèstia en què anava, i l'atzabegenc cabell de la criatura estava ple de pols. L'home guiava el mul subjectant-lo pel ronsal, i no parava de mirar enrere i endavant. Vam parar el cotxe quan vam ser a la seva alçada i li vaig preguntar:

—¿Quan va néixer, el petit?

—Ahir —contestà l'home ufanosament.

Vam seguir endavant. Tots aquells homes, sense que tingués importància on miraven mentre caminaven o cavalcaven, no paraven d'aixecar la vista cap al cel i d'observar-lo.

Després vam començar a veure grups poc nombrosos de combatents escampats; uns duïen el fusell embolicat en el tabard, altres anaven desarmats. Finalment ens vam creuar amb moltes unitats completes, camions, peces d'artilleria, tancs, canons antitancs i antiaeris, i amb una interminable columna d'homes que caminaven.

Una mica més endavant el corrent de militars i paisans obstruïa la carretera, raó per la qual es va desbordar i va invadir els camins de ferradura i de carro en ambdós costats.

Aquells homes retrocedien sense manifestar pànic; el temps bonancible animava llurs cares i semblava que espantés la presència de la mort.

Més tard vam veure molts coneguts; oficials amb els quals ens havíem trobat abans i combatents veïns de Nova York i Xicago que ens van explicar com l'enemic havia trencat el front i ocupat Gandesa, i com els nord-americans cobrien la retirada i defensaven Móra d'Ebre, el seu pont i el cap de pont.

De sobte, la multitud de combatents va disminuir i després va tornar a augmentar, de manera que no vam poder seguir endavant. Vam presenciar el bombardeig de Móra per les tropes enemigues i vam sentir la batzegada aixafadora dels projectils. Després uns ramats d'ovelles es van acumular a la carretera, i els pastors intentaven treure'ls d'allà per deixar lliure el camí per als camions i tancs. L'aviació contrària encara no havia tret el nas. (. . .)

Bombardeig aeri sobre Tortosa

Tortosa. Davant nostre, i sobre un punt determinat, quinze bombarders Heinkel, protegits per caces Messerschmidt, voltaven lentament com una bandada de voltors, intentant descobrir la presa per matar-la; després es va sentir el retronys d'explosions. Volaven sense perdre la formació sobre un vessant pelat, i el tercer caça de cada patrulla picava disparant les metralladores. Així van continuar quaranta-cinc minuts sense que fossin fustigats; metrallaven i bombardejaven una companyia d'infanteria que es mantenia tenaçment en aquell pelat i abrupte vessant tot defensant la carretera de Barcelona a València, cap a les dotze d'aquell xafogós dia primaveral.

La ciutat de Tortosa estava sotmesa a un intens bombardeig aeri. Al dar. at d'ella apareixien una darrera l'altra les esquadrilles de bombarders pesants Savoia-Marchetti, blancs i platejats amb el reflex del sol. Tan aviat com descarregaven les bombes es produïen estrèpits eixordadors i la petita ciutat de l'Ebre desapareixia en un espès, groguenc i enlairat núvol de pols, que no va esvair-se i que finalment es va estendre com una boirina per tota la vall de la desembocadura del riu.

Mentrestant, els Heinkel no paraven de fer voltes i de llançar-se en picat sobre nosaltres, amb el mecànic i monòton moviment que caracteritza la «Carrera Ciclista dels Sis Dies». I, al dessota d'ells, una companyia de soldats d'infanteria es parapetava en les roques, nius de garsa excavats amb presses i plects de terreny, intentant de deturar l'avanç d'un exèrcit.

A mitjanit, el comunicat de guerra del Govern va informar que es lluitava prop de Sant Mateu i La Jana; això significava que La Tancada, turó rocós i abrupte, i darrera posició que defensava la carretera de Morella a Vinaròs, havia estat encerclada o conquerida per les tropes nacionals.

A les quatre de la matinada, sota el resplendor groguenc de la lluna plena, que il·luminava les rocoses muntanyes de Catalunya, els alts xiprers i els troncs gruixuts dels plataners trinxats, vam dirigir-nos cap al front; a punt d'alba vam creuar les muralles romanes de Tarragona i ens vam trobar els primers grups de refugiats quan el sol començava a escalfar. (•••)

A la una de la tarda, la carretera encara no havia estat tallada; però tot donava a entendre que les tropes del general Aranda la bati-rien amb l'artilleria al capvespre si no la tallaven. Davant d'un plànol penjat de la paret, aquest corresponsal sentia el foc de metralladora mentre parlava amb un oficial de l'Estat Major.

Aquest era un soldat valent i eficaç; parlava fredament, pausadament i atentament al pas que les forces d'Aranda avançaven més enllà de Sant Rafael i només quedava un serradell entre ells i nosaltres. Va disposar els seus carros blindats per contraatacar.

—Poden intentar-ho pel pontó que estan construint —va acabar dient el guàrdia.

El xofer va conduir el vehicle; va haver de passar al llarg d'una filera de camions i d'esquivar una sèrie de forats, en cada un dels quals hi cabien dos camions, per tal de dirigir-se al pontó citat. Se sentia l'olor acre d'explosius potents i de terra excavada recentment. Davant nostre hi havia un carro arrossegat per una mula.

—No es pot passar —li va dir el guàrdia, a l'home que guiava aquell carro.

Anava curull de sacs de cereals, estris, utensilis de cuina i un bot de vi; la bèstia quasi no podia arrossegar-lo i obstruïa l'accés al pontó perquè no podia recular. Aquest corresponsal va ajudar a empènyer una roda mentre el carreter estirava per la brida de la cavalleria, i el carro va avançar lentament seguit de l'automòbil; les llandes de ferro de les dues rodes feien cruixir els travessers, massa amples, que els pontoners estaven afermant amb claus; ho feien amb presses per tal de deixar el fràgil pontó enllestit per al trànsit.

Els nois martellejaven i serraven ràpidament i intensa; treballaven com treballa la tripulació d'un vaixell quan ha de tapar una via d'aigua en alta mar. A la nostra dreta estava l'important pont de ferro, una part del qual s'havia enfonsat dins l'aigua i l'altra amenaçava d'enfonsar-se. L'intens bombardeig que quaranta-cinc avions havien dut a terme, emprant bombes que pesaven de tres-centes a quatre-centes cinquanta lliures, si ens guiem pels forats de les explosions i per les pedres dels edificis llançades a l'altre costat de la carretera, va acabar per encertar el pont de Tortosa. A la ciutat, hi cremava un camió cisterna ple de benzina, i els embuts profunds onaven un aspecte de paisatge lunar als seus carrers. El pont del ferrocarril no ha sofert desperfectes; indubtablement es va construir un pontó més sòlid i es va passar una mala nit a la marge dreta de l'Ebre.

Tortosa espera tranquil·lament l'atac de l'enemic

Delta de l'Ebre. Aquest any, els regadius eren farcits de granotes, que fugien saltant impetuosament en ficar-se xipollejant dins d'ells. Una línia de nois es parapetava en uns clots fets en la grava darrere la via fèrria, i les seves baionetes apareixien pel damunt de les vies rel·luents, les quals no van trigar a rovellar-se. La seva cara els donava aspecte d'homes, ja que els nois es fan homes en una tarda quan es troben en aquestes circumstàncies: esperant d'entrar en combat.

L'enemic acabava d'establir un cap de pont i les últimes tropes que es batién en retirada van haver de travessar el riu nedant com a conseqüència de la voladura del pont. L'artilleria enemiga ja disparava des de la petita població de l'altra banda del riu i batiu sense objectiu precís el pla i la carretera; se sentia l'estrèpit de les seves peces i l'arribada del xiulet veloç i esquinçador, després del qual s'aixecaven enormes i negrenques fonts de terra entre els vinyars.

Llavors trencava la guerra el mutisme, insubstancial i descurat, que se sol donar abans que els canons entrin en acció, facin les degudes observacions i apuntin amb precisió el tir; i aquest corresponsal anava per la via del ferrocarril buscant un lloc adient per observar què feien els soldats del general Franco en el cap de pont.

La guerra, algunes vegades, té una fatalitat que fa ser agosarat o destarotat al qui camina amb el cos dreçat a l'abast dels trets; en d'altres casos, quan els esdeveniments encara no han començat seriosament, crea una situació semblant a la de la plaça de braus, per la qual jo acostumava a passejar ja fa temps, abans que comencés «la corrida».

Els caces metrallaven la part alta de la carretera de Tortosa. Els pilots alemanys són molt metòdics: es limiten a atacar els objectius que els han estat assignats, i per això ets fora de perill quan no en formes part i pots observar-los tranquil·lament com si observessis com mengen els lleons. D'altra banda, en acabar la seva missió es retiren molt de pressa a la seva base, talment com els empleats de banca tornen a casa seva immediatament que acaben la seva jornada de treball.

Dalt, als voltants de Tortosa, semblava que la situació prenia un caràcter violent per les operacions que estava realitzant l'aviació. Però a baix, al delta, l'artilleria s'exercitava exactament igual com el jugador de beisbol s'entrena amb la pilota. Vaig travessar un tros de carretera, cosa que en un altre moment m'hauria costat la vida, i vaig dirigir-me a una casa emblanquinada al costat d'una sèquia paral·lela a l'Ebre; des d'allà es veia tota la ciutat blanca, on l'enemic preparava l'atac.

Les portes estaven tancades i no vaig poder pujar al terrat; malgrat tot, des del caminó que corria al llarg de la sèquia es podia veure com els atacants baixaven per entremig dels arbres fins a la marge verda del riu. L'artilleria dels governamentals batia la ciutat i els seus projectils aixecaven enormes fonts de pedra i pols dels edificis i del campanar, en el qual sens dubte els nacionals tenien un lloc d'observació. Encara no es pressentia el perill.

Vaig estar tres dies a l'altra banda del riu mentre les forces del general Aranda avançaven, i el pressentiment que ensopegaria amb la cavalleria, tancs o carros blindats enemics era tan evident com la pols que aspirem si viatges en un cotxe descapotable o com la pluja que la fa sedimentar. Els dos exèrcits anaven a xocar i a travar batalla pel domini de l'Ebre; després dels moments d'incertesa, aquest xoc més aviat serà un alleujament.

Des del meu lloc d'observació vaig veure baixar un altre home i, després, tres més entre els verds arbres de l'altra marge del llit del riu. Quan ja s'havien perdut de vista, de sobte es va sentir un espetec insistent de metralladora. Amb aquest soroll es va acabar allò d'anar d'un costat a l'altre. La línia de nois continuava parapetada en els cloquets excavats en la grava de la via del ferrocarril i esperava impàvidament; demà els tocarà la tanda a ells. Es veia la filera puntejada de baionetes, lleugerament enlairades com unes canyes de pescar, sobre les vies.

L'artilleria feia foc de tempteig i dos projectils van caure en un indret convenient. Tan aviat com el fum de l'explosió es va esbargir entre els arbres, vaig agafar un braçat de cebetes d'un ceballar, al costat del camí que va a la carretera principal de Tortosa. Eren les cebes primerenques d'aquest any; grosses, blanques i poc picants. El delta de l'Ebre és una terra molt fèrtil, i en els seus ceballars demà tindrà lloc una batalla important.